

УДК 378.124.001.76

ПЕДАГОГІЧНА ТВОРЧІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Наталія Яремчук

*Львівська комерційна академія
вул.Туган-Барановського, 10, 79005 Львів, Україна*

Розглянуто професійно-педагогічну культуру викладача вищої школи як системотвірний чинник професійного становлення його особистості. Доведено, що умовою розвитку професійно-педагогічної культури педагога вищої школи є творча діяльність, а механізмом її формування – рефлексія.

Ключові слова: педагогічна творчість, професійно-педагогічна культура, креативність, самореалізація, рефлексія.

В умовах значних соціальних, економічних, політичних змін сьогодення вимагає нового осмислення сама людина. Визначним вектором розвитку суспільства ХХІ ст. є культура, прогрес якої забезпечить лише людина-творець (Homo Creator) – вільна, активна, здатна до саморозвитку особистість, з індивідуальною свідомістю та системою духовних цінностей. Важливу роль у реалізації такої стратегії людинотворення відіграє викладач вищої школи, вимоги до якого зумовлені насамперед вимогами до майбутнього фахівця, якого він готує. До головних знакових характеристик сьогоденнього професіонала належать високий рівень загальної та професійної культури, інтелігентність, гнучкість і системність мислення, мобільність, конкурентоспроможність і, найголовніше, розвинутий особистісний творчий потенціал. Зважаючи на це, студенти у засвоєнні певної суми знань і умінь вже не задовільняються лише формальними каналами їх отримання, а прагнуть до творчого пізнання, формуючи взаємозв'язок професіоналізації, самореалізації та соціалізації.

У доповіді ЮНЕСКО “Освіта для ХХІ століття” задекларовано, що сучасна освіта має базуватися на чотирьох стовпах: навчитися пізнавати, навчитися робити, навчитися жити і навчитися жити разом [9, с. 165]. Назріла потреба в оновленні змісту освіти відображається у реформуванні головних її орієнтирів, переході від парадигми технократичної до антропогенної, гуманістичної, культуротворчої; від масово-репродуктивної концепції, інформаційно-знанневого до особистісно зорієнтованого, індивідуально-творчого підходу. Відповідно, твердження про те, що освіта є основою для

розвитку культури, а не культурою, вимагає від викладачів пошуку альтернативних способів педагогічної творчості в організації навчально-виховного процесу вищої школи.

Проблема професійно-педагогічної культури викладача вищої школи стала предметом дослідження таких науковців: О. Барабанщиков, І. Баткіна, О. Гонєєв, С. Гончаренко, В. Гриньова, І. Ісаєв, І. Зязюн, Н. Кузьміна, Н. Мазур, О. Мороз, А. Мудрик, А. Реан, Є. Рогов, В. Рибалко, В. Сластьонін, В. Семиченко, С. Сисоєва, С. Федорова, Є. Шиянов, П. Щербань та ін. Проте системне бачення цього поняття не з'ясовано. У цих дослідженнях аналізують переважно професійну культуру вчителя, яка визначається загалом як складне утворення, що є впорядкованою сукупністю загальнолюдських цінностей, професійно-ціннісних орієнтацій і рис особистості, універсальних способів пізнання і гуманістичної технології педагогічної діяльності. Незважаючи на це, цілісно зміст та умови формування професійної культури викладача вищої школи не аналізують, її структура і сутнісні характеристики є предметом наукової дискусії. Це зумовлює необхідність розв'язання низки полемічних суперечностей щодо структурного функціонування, умов та механізмів розвитку професійно-педагогічної культури.

Метою статті є дослідження ролі педагогічної творчості та можливості рефлексії у становленні професійно-педагогічної культури викладача вищої школи.

Сформулюємо основні теоретичні посилання, які дадуть змогу змістовно охарактеризувати педагогічну творчість як ключову складову професійно-педагогічної культури викладача вищої школи. Ми не аналізуватимемо дефініції творчості (їх близько 120), культури (приблизно 500) та професіоналізму, а їх співвідношення.

Творчість як найбільш розвинута форма розвитку в поетапному становленні проходить шлях рух-діяльність-творчість, формуючи спосіб буття справжнього гуманізму (гуманістичної культури). Це співвідношення можна розглядати і з позиції діяльнісного підходу, де культура є "соціально значущою творчою діяльністю у діалектичному взаємозв'язку її результативності (визначеній у нормах, цінностях, традиціях, знакових і символічних системах тощо) та її процесуальності, що передбачає засвоєння людьми вже наявних результатів творчості, тобто перетворення досягнень, досвіду людської історії у внутрішні досягнення індивіда, який втілює ці досягнення у своїй соціальній діяльності, спрямованій на перетворення дійсності і самої людини" [6, с. 7]. Становлення власного "Я" відбувається через багатогранність форм культури (культуру слід трактувати як "об'єктивізацію людської творчості") [4, с. 97], однією з яких є педагогічна. Педагог, будучи носієм і взірцем культури, є її творінням і творцем. Загалом

професіоналізм і творчість педагога набувають смислу лише в контексті культури, а педагогічну творчість слід вважати смислоутворювальним чинником особистісної характеристики педагогічного професіоналізму [2, с. 157]. Відповідно до цього формування професіоналізму та реалізація творчих можливостей індивіда є головною метою культурного розвитку особистості. Оскільки появу інноваційних феноменів культури забезпечує перетворення індивідуального досвіду в соціальний, то реорганізацію таких змін забезпечить лише самореалізований творчий викладач, педагог, наставник.

Закономірністю становлення суб'єктивності професіонала є професійна самосвідомість, професійна Я-концепція педагога, професійно-педагогічне самовдосконалення [2, с. 152]. У такому контексті рушійною силою розвитку педагогічної творчості викладача-професіонала є його суб'єктивна позиція, професійно-смысловий потенціал, педагогічні переконання, система ціннісних орієнтацій, установки, мотиваційна готовність, професійно-педагогічна спрямованість, а також активна та ініціативна індивідуальна діяльність, яка формується на основі власної педагогічної свідомості. Ці чинники суб'єктивної творчості функціонують як цілісність, тому ми їх розглядаємо як системну єдність.

Основою формування суб'єктивної педагогічної позиції викладача є його власний світогляд (світоглядна культура) як розуміння та взаємодія з навколишнім світом. Критерієм оцінки такого світогляду є рівень загальної культури, самовизначення у світі культури, сформованість особистісного культурного "Я" на засадах гуманізму. У процесі формування гуманістичного світогляду сучасного викладача повинні бути сформульовані такі загальнолюдські погляди, переконання, установки та цінності, які б забезпечили становлення "суб'єкт-суб'єктного", "діалогічного", "партнерського" типу взаємин у системі "викладач-студент". Умовою реалізації таких взаємостосунків є творчий інструментарій викладача (система методів, прийомів, засобів, стратегій і тактик, методик), який формується в процесі творчого пошуку та атмосфери свободи і є основою для становлення авторської позиції. Цьому відповідає характер новітніх педагогічних технологій – проблемність, пошуковість, розвиток, в яких роль викладача не тільки як лектора, що передає знання певної галузі, а й фасилітатора (допомога студентові відшукати індивідуальний шлях здобуття знань, залучення його до творчого пізнання). Зважаючи на це, нормою застосування у педагогічній практиці викладача вищої школи стали такі методи: ситуаційний, пошуково-ілюстративний, синектики, проєктів, мозкової атаки, дидактичні ігри тощо. Великі резерви для реалізації педагогічної творчості викладача надає модульна система навчання, де, згідно із вимогами до Болонського процесу, розширюється можливість реалізації спецкурсів, авторських варіативно-елективних курсів.

До основних показників гуманістичної педагогічної культури викладача вищої школи ми відносимо гуманістичну педагогічну позицію у ставленні до студентів та його здібність бути вихователем; психолого-педагогічну компетентність і розвинене педагогічне мислення; освіченість у сфері предмета викладання та володіння педагогічними технологіями; досвід творчої педагогічної діяльності, уміння обґрунтувати власну педагогічну діяльність як систему (дидактичну, виховну, методичну), здатність розробити авторський освітній проект; культуру професійної поведінки, способи саморозвитку, уміння саморегуляції власної діяльності, культуру спілкування [14, с. 68].

Антропологічна спрямованість педагогічного світогляду забезпечує розкриття творчого потенціалу особистості через його активну позицію (активне професійне самовиховання), яка спрямована на інноваційні перетворення; не просто адаптація, а спроможність змінювати щось і себе. У контексті цього виникає дилема про співвідношення професіоналізму і творчості. Інноваційна спрямованість виявляється у творчому самовираженні, яке не обмежується звичними рамками, спрямоване на подолання норм [7, с. 79] (перетворення їх через призму індивідуальності) та професійних стереотипів. Зважаючи на це, у становленні викладача ВНЗ як професіонала виявляється суперечність: не завжди стаж, досвід роботи та високий рівень загальної культури забезпечить високий рівень професійно-педагогічної культури. Відповідно, не завжди талановитий науковець із високим рівнем енциклопедичних знань може забезпечити відповідний рівень педагогічної творчості, бо схильність до впорядкування і нагромадження знань, готових фактів є певним бар'єром спонтанної творчості. Важливе значення має вміння абстрагуватись від того, що вже відомо і колись мало позитивний результат [11, с. 491].

Спільність природи творчості як наукової, так і педагогічної у професійній діяльності викладача задає єдину логіку та алгоритм вирішення завдань. Проте у процесуальному відношенні педагогічна творчість має свої відмінності: педагогічна творчість більш "регламентована" у часі і просторі; результати творчих пошуків викладача не зразу оцінюються; співтворчість викладача із студентами базується на єдності мети професійної діяльності; прояв творчого педагогічного потенціалу викладача залежить від методичного, технічного забезпечення навчально-виховного процесу; викладач повинен уміти керувати своїм емоційно-психологічним станом; організувати спілкування із студентами як творчий процес, створити умови для творчого самовираження і самореалізації [4, с. 100].

Як бачимо, специфіка характеру педагогічної діяльності співвідноситься із рівнями педагогічної творчості:

- репродуктивний рівень – рівень відтворення готових рекомендацій, освоєння того, що створено іншими;
- рівень оптимізації характеризується вмілим вибором і доцільним поєднанням відомих методів та форм навчання;
- евристичний рівень – пошук нового, збагачення відомого своїми власними винаходами;
- дослідницький, особистісно самостійний рівень, коли педагог сам продукує ідеї та конструює педагогічний процес, створює нові способи педагогічної діяльності, які відповідають його творчій індивідуальності [5, с. 98].

О. М. Пехота у структурі самосвідомості вчителя виділяє три головні її функції: відображувально-регульовальну, що полягає у суб'єктивному забарвленні (зберіганні) професійно значущих способів і нормативів педагогічної діяльності і виробленні на цій основі власної системи дій; конституючу, що полягає у виробленні особистих критеріїв як внутрішньої опори; конструювальну, яка означає вихід за межі нормативів, за допомогою чого виявляється здатність учителя-вихователя до особистісного проектування педагогічного процесу [10, с. 96–97]. Збагачення особистісного та професійного досвіду викладача є показником розширення професійної самосвідомості і, відповідно, зростання професіоналізму та професійно-педагогічної культури зокрема. Отже, досягнення рівня педагогічної творчості і, відповідно, самореалізації викладача залежать від його професійної позиції та спрямованості.

Передумовою становлення культуровідповідної професійно-педагогічної позиції є педагогічна спрямованість як „мотиваційна передумова педагогічного професіоналізму характеризується стійкою ієрархічною сукупністю домінуючих мотивів педагога, збалансованих у системі його професійно значущих ціннісних орієнтацій” [2, с. 171]. Мотиви власного професійного розвитку через механізми самопізнання, самовизначення, самоствердження, самовираження, самореалізацію, самовдосконалення наближають потенціал особистості до творчої індивідуальності, ідеалу(образу-орієнтиру) – викладача-інтелігента з відповідним рівнем компетентності та педагогічної майстерності.

Однією із структурних складових індивідуального стилю творчої професійної діяльності викладача є його стійкі педагогічні переконання як зв'язок між світоглядом і утворенням свідомості. Передумовою їх становлення є система психолого-педагогічних знань, що формуються під впливом емоційної креативності, де емоція є актом творчості.

Професійно-педагогічну культуру викладача неможливо сприймати як набір компонентів, які функціонують під впливом педагогічної творчості, а комплексну характеристику особистості, де головною особливістю є

креативність. Під “креативністю” ми розуміємо творчий дух, творчий потенціал індивіда, його творчі здібності, що виявляються в оригінальних продуктах діяльності, мисленні, почуттях і спілкуванні [4, с. 432]. Показником розвитку такого внутрішнього ресурсу індивіда є дивергентне, нелінійне мислення, яке не підпорядковується єдиній логіці. Ми вважаємо, що формою прояву такого креативного мислення є рефлексія, яка спрямована на розуміння суб’єктом самого себе, власної діяльності. До основних критеріїв розвитку рефлексивної культури відносять наявність уявлень про рефлексивні орієнтири в житті і професії; намагання усвідомити і переосмислити особистісні та професійні орієнтири свого життєвого шляху; створення власних рефлексивних моделей майбутньої професійної діяльності і життєдіяльності в цілому; рефлексія до зростання в особистісному і професійному аспектах, намагання усвідомити свою особистість і професійну індивідуальність; реалізація індивідуальних програм особистісно-професійного саморозвитку [10, с. 37]. Особливістю рефлексивної культури викладача є його здатність спостерігати, оцінювати, самоідентифікувати себе з педагогічним ідеалом і на цій основі робити прогнози для себе та інших. Цей процес відбувається у декілька послідовних етапів: від складнощів осмислення до сумнівів, “обговорення” їх із самим собою і, відповідно, пошуку виходу із складної ситуації та безпосередньо до педагогічної діяльності. Об’єктивуючи окремі власні інтелектуальні операції, емоційні стани і переживання, рефлексія перетворюється механізмом самоаналізу та самопізнання в інструмент самоконтролю, навички саморегуляції поведінки викладача. Це сприяє розвитку і функціонуванню креативного ядра особистості як науковця, дослідника, так і педагога, викладача, який готовий діяти в ситуації невизначеності, спрямованості на пошук нових, нестандартних шляхів вирішення педагогічних завдань, реалізацію інновацій та нововведень, переосмислення особистісного та професійного досвіду.

Рефлексія є ключовим чинником у конструюванні власного професійного “Я” як сукупності Я-утворень. Ці утворення спрямовані на розвиток позитивної “Я-концепції” викладача, що сприяє вияву почуття задоволеності від занять педагогічною працею, самоповаги, впевненості у собі і відчуття успішності роботи в цілому [2, с. 154–155]. Висока результативність такого психологічного утворення безпосередньо залежить від умов, які стимулюють чи гальмують творчу діяльність. До них відносять ситуативні та особистісні чинники. Зокрема, особистісні чинники треба розглядати як стійкі властивості, риси особистості чи характеру особистості, що можуть впливати на стан, зумовлений тією чи іншою ситуацією. Серед особистісних рис, які сприяють процесу творчості, вирізняють такі: впевненість у своїх силах; домінуючі емоції радощів і навіть певна частка

агресивності; схильність до ризику; відсутність побоювання видатися дивним та незвичним; відсутність конформності; добре розвинуте почуття гумору; наявність багатой за змістом підсвідомості; любов до фантазування і побудови планів на майбутнє тощо. До ситуативних чинників, які негативно впливають на творчі можливості людини, відносять такі: обмеження в часі; стан стресу; стан тривоги; бажання швидко віднайти рішення; дуже сильна чи дуже слабка мотивація; наявність фіксованої установки на певний спосіб вирішення; невпевненість у своїх силах, зумовлена попередніми невдачами; страх; підвищена самооцензура; такий спосіб подання умови задачі, який провокує неправильний шлях вирішення [13, с. 168–169].

Особистісна орієнтація, самоцінність особистості, її здатності до творчої самореалізації є пріоритетним напрямком розвитку сучасної освіти, і вищої зокрема. Ключову роль у таких концептуальних переосмисленнях відіграє викладач вищої школи як носій знань та культурно-педагогічного досвіду суспільства. Сучасний викладач вищої школи (незалежно від фаху) повинен мати високий рівень професійно-педагогічної культури і через її призму впливати на духовний розвиток та формування професійної культури студента.

Отже, професійно-педагогічну культуру викладача вищої школи розглядаємо як інтеграційну рису особистості педагога-професіонала, результатом становлення якої є компетентність та майстерність педагога. Умовою та передумовою розвитку педагогічної культури є творча діяльність, а механізмом формування професійно-педагогічної культури як складного особистісного новоутворення є рефлексія. Актуальність цієї тематики вимагає її глибшого розгляду. До подальших напрямів дослідження відносимо розробку шляхів формування професійно-педагогічної культури на основі співтворчості викладача і студента.

-
1. *Гриньова В.* Педагогічна культура викладача вищого навчального закладу // Вища освіта України. 2006. № 4. С. 58–61.
 2. *Гузій Н. В.* Педагогічний професіоналізм: історико-методичні та теоретичні аспекти. К., 2004.
 3. Енциклопедія освіти / За ред. В. Г. Кременя. К., 2008. С. 432.
 4. *Исаев И. Ф.* Профессионально-педагогическая культура преподавателя. М., 2002.
 5. *Кан-Калик В. А., Никандров Н. Д.* Педагогическое творчество. М., 1990.
 6. *Лифинцева Н. И.* Формирование профессионально-педагогической культуры личности. М., 2000.

7. *Лузік Е.* Креативність як критерій якості підготовки фахівців профільних ВНЗ України // Вища освіта України. 2006. № 3. С. 76–82.
8. *Мазур Н.* Зміст професійної культури викладача вищої школи // Рідна школа. 2007. № 4. С. 12–14.
9. Педагогічна практика та філософія освіти: Матеріали міжнародної наук.-практ. конф. Полтава, 1997.
10. *Пехота Е. Н.* Индивидуальность учителя: теория и практика. Николаев, 1997.
11. *Проманенко С. А.* Гуманістична підготовка фахівця податкової служби: розвиток креативності // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти. Ірпінь, 2004. С. 489–493.
12. *Сластенин В.А.* Рефлексивная культура и профессионализм учителя // Педагогическое образование и наука. 2005. № 3. С. 37–43.
13. *Смирнов С. Д.* Педагогика и психология высшего образования: От деятельности к личности. М., 2005. С. 163–171.
14. *Щербань П.* Сутність педагогічної культури // Вища освіта України. 2004. № 3. С. 67–71.

PEDAGOGICAL CREATIVITY AS AN INTEGRAL PART OF THE HIGHER SCHOOL EDUCATOR'S PROFESSIONAL CULTURE

Nataliya Yaremchuk

*Commercial Academy of L'viv
Tuhan-Baranovs'ky Str., 10, UA-79005 L'viv, Ukraine*

The article deals with professional pedagogical culture of a higher school educator which is considered as a systemic factor of his/her personality professional development. It proves that one of the main conditions for higher school pedagogue's professional culture development is creative activity and reflection is a mechanism of its development.

Key words: pedagogical creativity, professional pedagogical culture, creativity, self-realization, reflection.

Стаття надійшла до редколегії 10.06.2008

Прийнята до друку 25.09.2008